

ULOGA ZNANJA I OBRAZOVANJA U SAVREMENOM DRUŠTVU

ROLE OF KNOWLEDGE AND EDUCATION IN MODERN SOCIETY

Summary: *This paper discusses the role of knowledge and education in contemporary society. They are prerequisites for its development. Thanks to the knowledge and education of the individual can actively participate in society, to assume different social roles and orient in it. As the result of scientific knowledge and technological development, it is rapidly changing, and it requires individuals constantly learning and improving - the acquisition of new knowledge, skills, competencies, and their applications in practice. In today's society, education is being transformed into a broader concept of learning in and out of institutional, physical and timeframes. This enabled the development of modern information technology. Individuals who possess knowledge and skills is represented by a valuable resource, contribute to cohesion and the development of society. Therefore, investment in science and education, and therefore in human resources, brings great benefits to individuals and society as a whole. Individuals and social groups occupy a certain place in society based on the knowledge that they have. It improves all areas of human life and activity.*

Keywords: *Knowledge, education, science, technology, modern society.*

Sažetak: *U radu se govori o ulozi znanja i obrazovanja u savremenom društvu. Oni su pretpostavke njegovog razvoja. Zahvaljujući znanju i obrazovanju pojedinac može aktivno da se uključi u društvo, preuzme različite društvene uloge i orijentiše se u njemu. S obzirom da su znanja rezultat naučno-tehnološkog razvoja, ona se ubrzano mijenjaju, pa to zahtijeva od pojedinaca neprestano učenje i usavršavanje – sticanje novih znanja, vještina, kompetencija i sposobnost njihove primjene u praksi. U savremenom društvu obrazovanje se transformiše u širi koncept učenja u i van institucionalnih, fizičkih i vremenskih okvira. To je omogućio razvoj savremenih informacionih*

¹ Docent na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci.

tehnologija. Pojedinci koji posjeduju znanja i vještine predstavljaju vrijedan resurs, doprinose koheziji i razvoju društva. Zato ulaganje u nauku i obrazovanje, a samim tim i u ljudske resurse, donosi veliku korist za pojedince i društvo u cjelini. Pojedinci i društvene grupe zauzimaju određeno mjesto u društvu na osnovu znanja kojim raspolažu. Ono unapređuje sve oblasti čovjekovog života i djelovanja.

Ključne riječi: *Znanje, obrazovanje, nauka, tehnologija, savremeno društvo.*

Uvod

Savremeno društvo jeste društvo znanja, pa su, stoga, znanje i kompetencije² osnovne pretpostavke njegovog razvoja. Oni omogućuju pojedincima da se aktivno uključe u društvo – preuzmu radne i druge društvene uloge. Ovo podrazumijeva neprestano učenje i usavršavanje (usvajanje i sposobnost primjene novih znanja, vrijednosti, sticanje vještina i sl.). Pojedinci čvrsto integrisani u društvo, „opremljeni“ novim znanjima i vještinama predstavljaju vrijedan ljudski resurs. Oni doprinose razvoju društva u cjelini - poboljšanje materijalnog položaja i kvaliteta života, razvoj i unapređenje ljudskih potreba. Zato je neophodno da se u svim društvima znanje i obrazovanje prepoznaju kao bitne poluge razvoja, te da se za njih izdvaja značajan dio javnih sredstava, da se ostvari prisna povezanost obrazovnih institucija, naročito, visokoobrazovnih s tržištem rada, i saradnja različitih društvenih subjekata (obrazovne institucije, privredni subjekti, socijalni partneri i sl.). Razvoj ljudskih resursa treba da se ostvaruje u pravcu prepoznavanja sposobnosti, mogućnosti, interesovanja i potreba pojedinaca, te da se kroz obrazovni proces oni usmjeravaju i osposobljavaju za različite društvene uloge.³ Znanje (nauka, obrazovanje, kreacija) je oduvijek bilo snažni pokretač društvenog razvoja. Međutim, znanje je u savremenom društvu postalo opštedruštvena potreba - ima ekonomski, politički i kulturni značaj (omogućuje zaposlenje, socijalnu koheziju, stvaranje ekonomskog bogatstva, razvoj raznovrsnih potreba, ra-

² Kada je riječ o kompetencijama, misli se prije svega na one koje predstavljaju spoj znanja (teorijsko znanje i razumijevanje) i mogućnost njegove primjene. Ovo znači da pojedinci imaju razvijene određene vještine i stavove, kao i razvijenu odgovornost, a što ih čini sposobnim za obavljanje određenih radnih zadataka. Više vidjeti u: Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb.

³ Glasnik, List Privredne komore Crne Gore, *Visoko obrazovanje uskladiti sa potrebama privrede*, Konferencija Ekonomija Crne Gore 2012 – Put do privrednog rasta, Broj 5, Godina HLVI, maj 2012.

zličite vrste aktivizma i sl.). Pojedinci i društvene grupe se „pozicioniraju“ u društvu znanjem kojim raspolazu. Ono unapređuje sve oblasti čovjekovog života i djelovanja.⁴ Ulaganje u nauku, istraživanje i obrazovanje u razvijenim zemljama se ne tretira potrošnjom, već investicijom. Ovo se pokazalo ispravnim, jer posljedice aktuelne svjetske ekonomske krize u znatno manjoj mjeri su osjetile zemlje koje ulažu sredstva u nauku i istraživanje i vrše promjene u obrazovanju u skladu s tehnološkim promjenama. „Široko rasprostranjene koristi za društvo nose i istraživačka otkrića visokoobrazovanih ljudi na svim znanstvenim poljima. Sve navedene društvene koristi čine razlog za financiranje obrazovanja iz javnih fondova.“⁵ U većini razvijenih zemalja, veliki udio u ostvarenju poslovnih rezultata imale su na znanju zasnovane industrije (visoka tehnologija, obrazovanje i osposobljavanje, istraživanje i razvoj, finansijski i investicioni sektor). Nove tehnologije pomjeraju granice u obrazovanju (elektronska komunikacija, razmjena raznovrsnih aktivnosti u učenju i sl.), dovode do promjena u vezi s radnim mjestima i vrstama poslova.⁶ One su uključene na svim nivoima obrazovanja, što daje mogućnost za veću dostupnost znanja i učenja za sve. Ovo dalje treba da ima za rezultat smanjenje klasnih razlika/podjela u društvu. Ipak, nemaju, još uvijek, svi jednak pristup novim tehnologijama, pa se informacijsko siromaštvo javlja kao ozbiljan problem i prepreka u smanjivanju klasnih razlika.⁷ U razvijenim zemljama, stopa funkcionalne pismenosti je visoka (s tim što postoje razlike prema polu, životnoj dobi, socijalnom porijeklu), ali to nije slučaj i u nerazvijenim zemljama. Prema najnovijim istraživanjima UNESCO-a, u svijetu ima

⁴ Ivan Šijaković i Dragana Vilić, *Sociologija za ekonomiste*, Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2013, str. 96.

⁵ Irena Kiss, *Financiranje obrazovanja u Europi i u Republici Hrvatskoj*, EKONOMIJA/ECONOMICS, 1/IX, str. 71. pdf., RIFIN, www.rifin.com.

⁶ Antoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 512 - 513.

⁷ Na znanju zasnovana globalna ekonomija može da dovede do još većeg potiskivanja siromašnih zemalja na margine privrednog razvoja, a kao razlog za to jeste njihovo informacijsko siromaštvo. Na drugoj strani, ljubitelji informacijske tehnologije ne dijele ovo mišljenje i „smatraju da upotreba kompjutera ne mora da dovede do većih nacionalnih i globalnih nejednakosti – njihova snaga leži u povezivanju ljudi i stvaranju novih mogućnosti. Oni su mišljenja da škole u Aziji i Africi, u kojima nedostaju udžbenici i kvalifikovani nastavnici, mogu imati velikih koristi od interneta. Programi učenja na daljinu i saradnja sa kolegama iz inostranstva, mogli bi biti ključ prevazilaženja siromaštva i drugih teškoća. Kada se tehnologija nađe u rukama pametnih, kreativnih ljudi, mogućnosti su neograničene. I dok nove tehnologije mogu izazvati divljenje i otvarati mnoga važna vrata, mora se priznati da ona ne nudi uvek laka ‘rešenja’. Nedovoljno razvijenim područjima koja se bore sa masovnom nepismenošću i nedostatkom struje i telefonskih linija, potrebna je bolja obrazovna infrastruktura da bi zaista imali koristi od programa za učenje na daljinu. U takvim okolnostima, internet ne može da zameni direktan kontakt između nastavnika i đaka.“ Antoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 513.

781 miliona odraslih nepismenih osoba (oko 15,7% odraslog stanovništva). Najviše nepismenih se nalazi u regionu podsaharske Afrike i zapadne Azije.⁸

Cilj obrazovanja u savremenom društvu jeste, prije svega, sticanje znanja i vještina koje su u skladu s potrebama poslovanja i podsticanje razvoja kreativnih sposobnosti ljudi. Međutim, nikako se ne smiju zanemariti i humanistički ciljevi obrazovanja, u smislu postizanja vrline, spoznaje moralnih i kulturnih vrijednosti, na šta su nam ukazivali, još, Platon i Aristotel, a s čim su saglasni mnogi savremeni teoretičari.⁹

Znanje i obrazovanje – osnov razvoja savremenog društva

U svakom društvu institucije su oblikovane u skladu s njegovim potrebama, tako se i kroz obrazovne institucije i njihove aktivnosti pojedinci pripremaju i osposobljavaju da mogu da doprinesu razvoju društva. Na razvoj sistema obrazovanja od početka 19. vijeka u velikoj mjeri imali su procesi industrijalizacije i urbanizacije, koji su zahtijevali obrazovanu i sposobnu radnu snagu (funkcionalna pismenost, opšta znanja, vještine i sl.).¹⁰ Razvoj nauke i tehnologije u savremenom društvu mijenja u značajnoj mjeri pojam i ulogu obrazovanja. Savremeno obrazovanje ne podrazumijeva samo funkcionalnu pismenost i enciklopedijsko znanje, socijalizaciju, već i razvoj kreativnih potencijala pojedinaca, njihovih sposobnosti i ambicija, sticanje praktičnih i primjenjivih znanja. Znanje se nalazi u svim segmentima savremenog društva, jer rad i poslovne aktivnosti u ovom društvu zahtijevaju obrazovane i kompletne osobe. Tako se kroz proces obrazovanja pojedinci osposobljavaju za profesionalne i druge uloge. Znanje se tretira kao osnovni resurs privrednog i svakog drugog razvoja. Ono je nerazdvojno povezano sa obrazovanjem. Kao neposredan rezultat nauke i naučnih istraživanja, znanje pokreće i usmjerava sve društvene tokove, podiže ukupan nivo razvoja društva, jer ono proizvodi inovacije i nove informacije. Ono se neprestano mijenja i napreduje.¹¹ Zato se i obrazovanje ne može ograničiti na formalno školovanje, već mora da se odvija tokom cijelog života. Kako bi se upratile brze promjene u društvu, neophodno je da neprestano usvajamo nova znanja i vještine. Znanje/a u savremenom društvu uključuju kritičko mišljenje, inovacije, sposobnost rješavanja

⁸ UNESCO Institute for Statistics, INTERNATIONAL LITERACY DAY 2014, 05/09/2014, <http://www.uis.unesco.org/literacy/Pages/literacy-day-2014.aspx> [23/09/2014.]

⁹ Više vidjeti u: Maja Žitinski, *Obrazovanje je moralni pojam*, „Naše more“, 53 (3 – 4)/2006, str. 141. pdf.

¹⁰ Više vidjeti u: Entoni Gidens, *Obrazovanje i industrijalizacija*; u: *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 496 – 497.

¹¹ Ivan Šijaković i Dragana Vilić, *Sociologija za ekonomiste*, Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2013, str. 305 – 306.

složenih problema, sposobnost snalaženja i reagovanja u nepredviđenim situacijama, korišćenje informacija, analizu, sintezu, samostalni i timski rad, razvijanje različitih vještina i kompetencija, koja treba da se stiču kroz obrazovni proces. Ovdje su važni mogućnost i sposobnost „transfera“ i primjene stečenih znanja u društvenoj stvarnosti.¹² Ova znanja (sveukupnost činjenica, informacija i vještina stečenih obrazovanjem i iskustvom) treba razvijati od samog uključivanja pojedinca u obrazovni proces (modelovanje, oblikovanje) i dalje kroz sve faze ovog procesa, ali, svakako, pažnju treba usmjeriti na visoko i cjeloživotno obrazovanje.¹³ Dakle, u savremenom društvu pojam obrazovanja se u značajnoj mjeri „transformiše“ u jedan široki koncept učenja u i izvan formalnih institucija, kako to primjećuje E. Gidens. „Pojam obrazovanja – koji podrazumeva jasno strukturisani prenos znanja u okviru formalnih institucija – uzmiče pred jednim širokim konceptom ‘učenja’ koje se odvija u različitim okruženjima. Učenje tokom celog života trebalo bi, i mora, da igra ulogu u prelazu na društvo znanja. Učenje ne sme biti obrazovanje u uskom smislu dobro obučene, motivisane radne snage, već jedan sistem koji se posmatra u kontekstu širih ljudskih vrednosti.“¹⁴ U savremenom dobu se formiraju i razvijaju “globalna znanja” (skup mnoštva pojedinačnih znanja i vještina), koje nisu u zavisnosti od karaktera nacionalnih država, socijalnih, kulturnih, lokalnih karakteristika i sl. Ona omogućuju čovjeku lakše snalaženje, prilagođavanje, razumijevanje i učestvovanje u svaremenim društvenim procesima koji se odvijaju na globalnom nivou, kao i spremnost da odgovori na različite izazove (terorizam, kriminal, separatizmi, podjele i sl.).¹⁵

Nauka i nove tehnologije imaju uticaj na sve sfere savremenog društva. U njegovom razvoju, kako primjećuje Ivan Šijaković, glavnu ulogu imaju istraživački centri, laboratorije, eksperimentalni i simulatorski centri. Potiskuje se klasična radnička klasa i niz drugih zastarjelih profesija i zanimanja, a pojavljuju se stručnjaci, naučnici, eksperti i sl. U savremenoj društvenoj strukturi (u ekonomskoj, naučno-tehnološkoj i klasnoj) došlo je do promjena zahvaljujući razvoju novih tehnologija. Povećava se udio intelektualnog rada u razvijenim ekonomijama, tako da osnovni kriterijum klasne podjele nije više proizvodni rad (neposredni utrošak fizičke radne snage). Veća teh-

¹² S. Lončar-Vicković i Z. Dolecek-Aiduk, *Ishodi učenja – priručnik za nastavnike*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, 2009, str. 24 – 30. U: Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 89 - 90. pdf.

¹³ Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 90. pdf.

¹⁴ Entoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 533.

¹⁵ Ivan Šijaković i Dragana Vilić, *Sociologija za ekonomiste*, Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2013, str. 305 – 306.

nizacija proizvodnje (robotizacija i informatika) dovela je do transformacije upravljanja i pada njegovog značaja.¹⁶ Elektronsko poslovanje, komunikacija, informatička pismenost i sl. u velikoj mjeri utiču na promjene u radu, povećanje produktivnosti i efikasnosti. „Savremena etapa ekonomskog razvoja karakteriše se ostvarenjem treće naučno – tehnološke revolucije. Dostignuti stepen u razvoju informatike, robotike i biotehnologije i sl. nužno menja način proizvodnje, odnose rada i kapitala i utiče na prilagođavanje ljudi novoj tehnološkoj osnovi.“¹⁷ Nove tehnologije i ekonomija znanja zahtijevaju učenje tokom života. S obzirom da nova ekonomija „zahteva kompjuterski obrazovanu radnu snagu i sve više postaje jasno da obrazovanje može i mora da ima presudnu ulogu u zadovoljavanju pomenute potrebe“.¹⁸

Blagostanje povećavaju inovacije, a ne kapital sam po sebi. One ne mijenjaju društvo samo u oblasti ekonomije nego i daleko izvan nje. Ono što je dovelo do ekonomskog rasta u razvijenom dijelu svijeta jeste „proces učenja koji nastaje tamo gde se susreću inovacije, ekonomija obima i sinergijski efekti/efekti klastera“.¹⁹

U svim strategijama i planovima razvoja savremenog društva obrazovanje zauzima središnje mjesto.²⁰ U periodu konstituisanja Evropske unije podrazumijevano je samo povezivanje srednjo-evropskih zemalja u oblasti privrede, i u nešto manjoj mjeri, političko-institucionalnoj, pri čemu je obrazovanje ostalo izvan tih procesa. Tek od 1987. godine povezivanje zemalja - članica se proširilo i na područje kulture, a što je obuhvatalo i oblast obrazovanja. Obrazovna politika se postepeno obrazovala, uglavnom podređena potrebama tržišta rada i povećanju privredne konkurentnosti zemalja, a što ima

¹⁶ Ivan Šijaković, *Šarm srednje klase*, Beograd: Prometej, 1999, str. 68.

¹⁷ Đoko Slijepčević i dr., *Nova ekonomija u uslovima globalizacije i informatičkog društva*, Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2008, str. 39.

¹⁸ Entoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 535.

¹⁹ Ekonomija obima – od povećanja tržišta zavisi povećanje standarda i povećanje efikasnosti, jer što je veće tržište i što postoji mogućnost da se više proizvede, roba i usluge u proizvodnji biće jeftiniji. Sinergijski efekti - pozitivni efekti do kojih se dolazi u interakciji između različitih privrednih djelatnosti, javne sfere, nauka i sl. Erik Reinert, *Globalna ekonomija – kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd: Čigoja štampa, 2006, str. 59.

²⁰ Obrazovanje, stručno osposobljavanje i doživotno učenje, zauzimaju značajnu ulogu u ekonomskim i socijalnim strategijama EU - konsolidovanje svih resursa, povezivanje obrazovnih sistema sa potražnjom na tržištu rada, povezivanje rada profesionalaca, postizanje održivog ekonomskog rasta i sl. Ana Lovaković, *Strategija fokusirana na regionalne ciljeve ekonomskog razvoja*, SETimes.com – The news and views of Southeast Europe, 03/10/2013, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2013/10/03/feature-02 [30/06/2014]

za cilj postizanje konkurentnosti Evrope na globalnom tržištu.²¹ „Međutim, od 2000. godine započinje Lisabonski proces kao rješenje za nepostojanje zajedničke obrazovne politike u Europskoj uniji, čime se pokreće i sustavno ulaganje u ljudski i socijalni kapital. Bitno uporište gospodarskog razvoja postaje društvo znanja, započinju veća ulaganja u obrazovanje uz naglašavanje uloge cjeloživotnog učenja, čime se mijenja i uloga visokog obrazovanja koje postaje dijelom kontinuiteta, a ne više krovna razina obrazovnog sustava. Nižom dokumenata obrazovanje ulazi u središte političkog interesa. Razrađene su obrazovne strategije i definirana područja koja treba poboljšati. Utvrđeni su obrazovni ciljevi koji se odnose na razvoj pojedinca, razvoj gospodarstva i društva, uz postizanje ravnoteže na tržištu rada.“²²

Ulaganje u obrazovanje/obrazovane ljude kao važan resurs (pokretač i osnov razvoja) društva, jeste dio politike svih razvijenih zemalja. Ljudi sa svojim intelektualnim i kreativnim potencijalima predstavljaju stratešku osnovu razvoja društva, jer oni su nosioci ideja, znanja i informacija. Sve razvijene zemlje i one koje streme k tome, uočile su važnost znanja i njegove primjene u pogledu razvoja i prevazilaženja kriza.²³ Ulaganje u nauku, istraživanje i obrazovanje treba shvatiti kao investiciju, jer oni nesumnjivo doprinose razvoju društva u cjelini. U većini razvijenih zemalja na znanju zasnovane industrije (visoka tehnologija, obrazovanje i osposobljavanje, istraživanje i razvoj, finansijski i investicioni sektor) imale su značajan udio u rezultatima poslovanja. Razvijene zemlje ulažu značajna sredstva u ekonomiju znanja, tj. u javno obrazovanje, u istraživanje, u razvoj, u razvijanje kompjuterskih softvera.²⁴ Njihov primjer treba da slijede manje razvijene zemlje, kako bi što prije ostvarile zadovoljavajući nivo razvoja (ekonomija, socijalni odnosi, kultura). Budžetsko izdvajanje za nauku iznosi, na primjer, u Japanu 3,3% BDP-a, a iznad 1,0% izdvajaju, na primjer, Kina, Slovenija,

Češka, Hrvatska. U Srbiji su izdvajanja, još, daleko ispod 1,0% BDP-a (0,30% - 2010, 0,57 – 2011, 0,64 – 2012), Albanija izdvaja manje od 0,5%.²⁵

²¹ Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 88. pdf.

²² Preporuka EU, 2006. Recommendation 2006/962/EC of European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key competences for lifelong learning, http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm (16. srpnja 2013.) U: Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 88. pdf.

²³ Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 96. pdf.

²⁴ Entoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 383.

²⁵ Stalno zaposlenih istraživačima sa punim radnim vremenom u zemljama EU na 10.000 stanovnika dolazi u prosjeku 24,8, a u Srbiji 11,55, u Hrvatskoj 16,07, Sloveniji 19,19, a u

U 2009. godini u svijetu je potrošeno na istraživanje i razvoj 1.277 milijardi dolara, odnosno 1,8% GDP (globalni društveni proizvod). U zemljama u razvoju su se u periodu od 2002. do 2009. godine izdvajanja za istraživanje i razvoj po glavi stanovnika povećala sa 27 dolara na 62 dolara. Taj iznos je u 2009. godini u razvijenim zemljama bio 757 dolara. U istom periodu u Kini se za istraživanje i razvoj povećalo izdvajanje – sa 1,1% na 1,7% BDP-a. U Africi se samo 0,4% BDP-a troši na istraživanje i razvoj, daleko ispod cilja afričke unije od 1,0%. Manje razvijene zemlje su u 2009. godini potrošile oko 0,2% BDP-a na istraživanje i razvoj, što je isti nivo kao u 2002. godine.²⁶

O nivou i pravcima razvoja jednog društva možemo da steknemo uvid na osnovu toga kako se odnosi prema ljudskim resursima, kakve uslove i prilike obezbjeđuje za njihov razvoj i sl. “Vrhunski stručnjaci svojim znanjem i radom pridonose povećanju stupnja razvoja zemlje i standarda stanovništva. Stoga, njihov odlazak neizbježno uzrokuje usporavanje ili čak nazadovanje gospodarstva matične zemlje, odnosno napredak gospodarstva zemlje u koju su otišli. ...Za rješavanje ili ublažavanje tog problema potreban je, između ostalog, sustav odgoja i obrazovanja koji potiče povoljne prilike za razvoj ljudskog bića tijekom cijelog života, a sve u cilju osobnog sudjelovanja u intelektualnom, emotivnom, fizičkom, moralnom i duhovnom djelovanju kako bi se postigla što viša kvaliteta života. Takvo društvo omogućuje korištenje stečenih znanja i vještina nakon školovanja, radni uvjeti i plaće osoba s posebnim profesionalnim sposobnostima su stimulativni, pa se nastoji postići optimalan odnos između broja stanovnika zemlje i stope zaposlenosti.”²⁷

Ipak, osim ovih praktičnih ciljeva obrazovanja, ne smiju se zanemariti njegove ostale dimenzije, svrhe i ciljevi. Vrijednosti jednog društva, takođe, treba da budu ukorijenjene u cjelokupan obrazovni sistem (uvažavanje razli-

Makedoniji 7,05. Slavoljub Vujović, *Biznis od nauke i obrazovanja*, 09/01/2014, <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Biznis-od-nauke-i-obrazovanja.lt.html> [11/09/2014.]

²⁶ Zemlje u razvoju izdvajaju oko 137 dolara po istraživaču, što je oko dvije trećine iznosa u razvijenim zemljama – 208 dolara. Najviše istraživača ima u Aziji 38% od ukupnog broja u svijetu, zatim u Evropi 31% i Sjevernoj i Južnoj Americi 27%. U zemljama u razvoju je bilo 452 istraživača na milion stanovnika u 2009. godini, u poređenju sa 3.637 istraživača na milion stanovnika u razvijenim zemljama. Između 2002. i 2009. godine zemlje u razvoju su povećale broj istraživača u ukupnom broju istraživača u svijetu za 5,4% - sa 30,6% na 36,0%. Broj istraživača u razvijenim zemljama je u periodu 2002. – 2009. godine porastao za 12%. Trećinu istraživača u svijetu čine žene. Učešće žena u istraživanju u Zajednici nezavisnih država (the Community of Independent States) iznosio je 43%, što je više od svjetskog prosjeka – 30%. U Latinskoj Americi i Karibima, 45% istraživača su žene, što je preko svjetskog prosjeka (30%). UNESCO, Science, technology and innovation, <http://www.uis.unesco.org/ScienceTechnology/Pages/default.aspx?SPSLanguage=EN>, [17/09/2014.]

²⁷ Sandra Bebek i Guste Santini, *Predgovor*; u: *Vodič za razumijevanje obrazovanja*, RIFIN d.o.o, Zagreb, 2012.

čitosti, društveno odgovorno ponašanje, etičnost poslovanja i sl.). Promocija ovih vrijednosti u društvu se postiže njihovim planskim uvrštavanjem u nacionalne obrazovne planove i programe.²⁸

Problem finansiranja obrazovanja u savremenom društvu – društveni problem

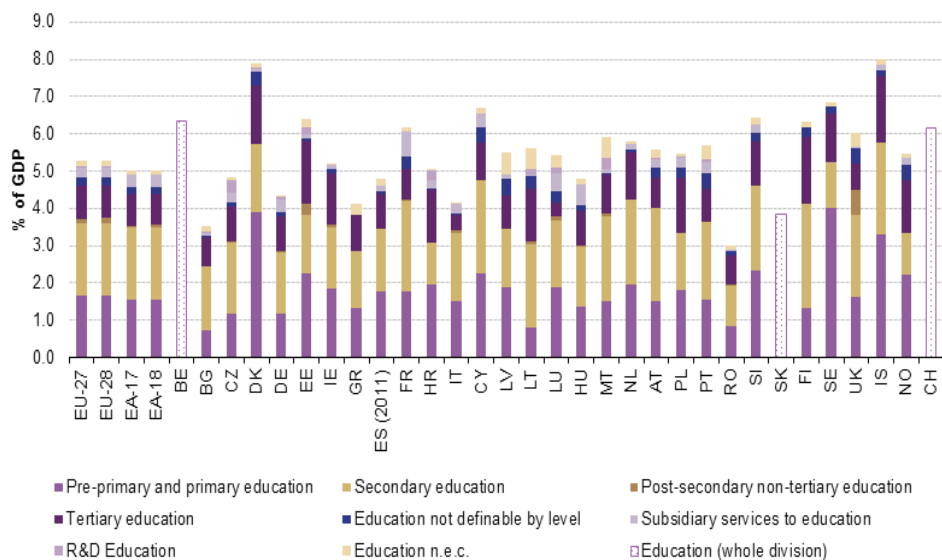
Razvoj socijalne države koja je preuzela na sebe finansijski teret obrazovanja, omogućio je omasovljen pristup visokom obrazovanju od sredine prošlog vijeka. Njenim slabljenjem i prebacivanjem finansijskog tereta obrazovanja na pojedince, domaćinstva, obrazovne institucije i druge organizacije, zaustavljen je ovaj proces.²⁹ Izdvajanja javnih sredstava za obrazovanje u mnogim državama su značajno smanjena.³⁰ Tako su, na primjer, u Velikoj Britaniji izdvajanja države za obrazovanje, od sredine 70-ih pa do ranih 90-ih godina dvadesetog vijeka, pala „sa 6,3 procenta celokupnih državnih izdataka, na nešto više od 5 procenata. Godine 1998, ukupno izdvajanje za obrazovanje učestvovalo je sa 4,8 procenata u bruto domaćem proizvodu.“³¹ U sljedećem grafikonu su prikazana ukupna izdvajanja sredstava za obrazovanje (% BDP-a) vlada država - članica Evropske unije (EU-28).

²⁸ Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 96. pdf.

²⁹ Andrea Milat, *Obrazovanje u EU između tržišnog i javnog dobra*, **Tekst je objavljen kao dio temata o EU S onu stranu Schengena u Zarezu br. 302**, <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/05/andrea-milat-obrazovanje-u-eu-izmeu.html> [10/07/2014.]

³⁰ U pogledu organizacije visokog školstva (obrazovanje nakon srednjih škola, obično na univerzitetima ili koledžima) postoje velike razlike između pojedinih društava – od onih u kojima su skoro svi univerziteti i koledži javne institucije – finansiraju se direktno iz vladinih izvora (na primjer, Francuska), do onih koji imaju veliki broj koledža i univerziteta u privatnom sektoru (na primjer, SAD).

³¹ Entoni Gidens, *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005, str. 503.

Grafikon 1. Ukupna vladina potrošnja na obrazovanje, % od BDP-a, EU – 28

Izvor: General government expenditure on education, % of GDP V2.png, 3 April 2014, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:General_government_expenditure_on_education,_%25_of_GDP_V2.png [10/07/2014.]

Ukupno izdvajanje za javnu potrošnju u EU-27 u 2012. godini iznosilo je 49,4% BDP-a, a za obrazovanje je izdvojeno 5,3% BDP-a (za srednje obrazovanje 1,9% BDP-a, predškolsko i osnovno obrazovanje 1,7%). Naravno, prikazana sredstva (Grafikon 1) ne označavaju ukupna sredstva koja su utrošena na obrazovanje. Ovdje se, svakako, moraju uzeti u obzir i sredstva koja za obrazovanje i usavršavanje izdvajaju pojedinci, domaćinstava, preduzeća i druge organizacije. Kao što smo već rekli, razvijene zemlje ulažu značajan dio sredstava za obrazovanje, jer se na znanju i obrazovanju zasniva njihov ukupni razvoj. Iz Grafikona 1 se može vidjeti da su Danska (7,9% BDP-a), Švedska (6,8% BDP-a) i Kipar (6,7% BDP-a) zemlje u kojima se najveći dio BDP-a troši za obrazovanje, a s najmanjim izdvajanjem za obrazovanje izdvajaju se: Rumunija (3,0% BDP-a), Bugarska (3,5% BDP-a) i Slovačka (3,9% BDP-a). Od 2009. godine počeo je da opada procenat BDP-a na rashode vlada za obrazovanje. Najveći pad zabilježen je u Rumuniji (-1,1% od BDP-a), Portugalu (-0,9% BDP-a), Kipru (0,5% BDP-a), i Mađarskoj (-0,4% BDP-a). Ukupna potrošnja za visoko obrazovanje u 2012. godini u EU iznosila je 16,5%. Udio potrošnje za visoko obrazovanje u ukupnoj potrošnji zabilježen je najviše u: u Finskoj (28,4%), Hrvatskoj (28,2%), Poljskoj (27,6%), Estoniji

i Rumuniji (po 26,3%).³² Ulaganje u obrazovanje ima za rezultat ostvarenje kvaliteta ljudskog kapitala, od čega dalje zavisi “uspješnost korištenja raspoloživih prirodnih resursa, tehnologije i novčanog kapitala neke zemlje. Zato je danas najveće bogatstvo razvijenih zemalja njihovo stanovništvo.”³³

Smanjivanje izdvajanja javnih sredstava za visoko obrazovanje, podrazumijeva da se univerziteti sami treba da staraju o svojoj održivosti, to jest da sami obezbjeđuju izvore prihoda, prije svih, svojim mjestom na tržištu, povećanjem školarine za domaće studente i privlačenjem stranih studenata.³⁴ Prebacivanje tereta finansiranja obrazovanja na studente i njihove porodice (naročito, povećanje školarine) jeste društveni problem i može da uspori razvoj društva (onemogućuje nastavak školovanja, a samim tim dovodi do pada kvaliteta ljudskih resursa). Univerziteti su uvijek bili dio svjetske mreže znanja, učestvovali su u međunarodnoj interakciji mobilnošću nastavnika, istraživača, studenata. U globalnom društvu raste potreba za visokoobrazovanim stručnjacima, pa i univerziteti treba da budu spremni na nove izazove. Zemlje podižu nivo svog ekonomskog razvoja, kako primjećuje Andrea Milat, time što razvijaju svoj visokoobrazovni sistem koji odgovara socijalnoj potražnji za visokim obrazovanjem. Danas se putem mobilnosti naučnika, predavača, studenata i same usluge ostvaruje internacionalizacija obrazovanja, ali, istovremeno, i tržište obrazovanja. U osnovi ove mobilnosti se ne nalaze socijalni, politički i kulturni razlozi, već isključivo ekonomski i finansijski. To je u svim članicama Evropske unije sastavni dio politike visokog obrazovanja. Pažnja univerziteta u državama u Evropskoj uniji (državnih institucija i različitih agencija) usmjerava se na privlačenje studenata iz finansijski razvijenih zemalja pružanjem usluga koje omogućuju transnacionalno obrazo-

³² Od ukupnih troškova u obrazovanju, 60,8% troškova čine nadoknada zaposlenima (zarada i drugih srodnih troškova), koja su u periodu 2011 – 2012. porasla za 0,9% u EU-27, zatim socijalna davanja, subvencije, kapitalne investicije (u istom periodu manje za 3,7%) i sl. Evolution of general government expenditure on education by country, 2006-2012, *Source*: Eurostat, April 2014, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Evolution_of_general_government_expenditure_on_education_by_country,_2006-2012_V2.png, *Statistics in focus 5/2014*; *Authors*: M. MAROTTA, M. R. DIAS, M. ASSUNÇÃO, L. FREYSSON, I. KOSTADINOVA, L. WAHRIG ISSN: 2314-9647 Catalogue number: KS-SF-14-005-EN-N [18/06/2014.]

³³ Sandra Bebek i Guste Santini, *Predgovor*; u: *Vodič za razumijevanje obrazovanja*, RIFIN d.o.o, Zagreb, 2012.

³⁴ Iznos školarina za domaće (na tržištu obrazovanja EU studenti iz članica EU) i strane studente nije isti - u većini zemalja iznosi dvostruko više za strane studente. Obrazovno tržište razvijeno je u Velikoj Britaniji, Njemačkoj i Francuskoj (veće je od obrazovnog tržišta SAD). Andrea Milat, *Obrazovanje u EU između tržišnog i javnog dobra*, **Tekst je objavljen kao dio temata o EU S onu stranu Schengena u Zarezu br. 302**, <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/05/andrea-milat-obrazovanje-u-eu-izmeu.html> [10/07/2014.]

vanje, a što obezbjeđuje tržišnu održivost univerziteta. Odliv mozgova daje mogućnost ostvarenja višestrukog profita atraktivnim tržištima obrazovanja: ostvaruju prihode od izuzetno visokih školarina, dobijaju visokoobrazovane mlade stručnjake i naučnike, a zapošljavaju ih po nižoj cijeni rada za isti nivo obrazovanja u odnosu na domaće stanovništvo. Ipak, ne može se zanemariti značaj mobilnosti studenata i stručnjaka u pogledu internacionalizacije visokog obrazovanja, olakšanog umrežavanja.³⁵

Obrazovanje i društvena isključenost

Kao jedan od značajnih uzroka koji dovodi pojedince i društvene grupe u stanje socijalne isključenosti jeste obrazovni status. On u značajnoj mjeri utiče na njihov društveni status, a samim tim i društvo u cjelini. „Obrazovna struktura i obrazovni status bilo koje društvene grupe, skupine ili sloja bitno utiče na mogućnost obavljanja raznovrsnih društvenih uloga, od radnih i ekonomskih, do političkih i socijalnih. Ova lična, grupna ili slojna obeležja utiču i na mogućnost društvene promocije, kao i na stilove života, socijalne interakcije i veze i na uključivanje u različite oblike društvenog života u zajednici.“³⁶ Nivo obrazovnog uspjeha utiče na „pozicioniranje“ pojedinaca na društvenoj ljestvici. Obrazovno postignuće je u vezi s socijalnom pokretljivošću pojedinaca. Rezultati istraživanja pokazuju da se s povećanjem nivoa obrazovanja pojedinca smanjuje rizik od siromaštva. Broj osoba s niskim nivoom obrazovanja izloženih riziku siromaštva u 2011. godini bio je najmanji u Holandiji (12%) a najviše u Bugarskoj (44%), dok je ovom riziku najmanje bilo izloženo osoba sa srednjim nivoom obrazovanja na Malti (8%) a najviše u Litvaniji (21%). Kada je riječ o visokoobrazovanim osobama, najmanje ih je bilo izloženo riziku od siromaštva u Rumuniji (2%) a najviše u Španiji i Portugalu (po 10%). U pogledu izloženosti riziku siromaštva između onih s najnižim stepenom obrazovanja i visokoobrazovanih, razlike se najviše mogu uočiti u sljedećim zemljama: Bugarska (44% za niskoobrazovane i 4% za visokoobrazovane), Rumunija (35% prema 2%), Kipar (29% prema 4%). Ove razlike se najmanje mogu uočiti u Holandiji (12% prema 6%) i Danskoj (17% prema 9%).³⁷ Iako je u savremenom društvu prisutna tendencija kod mladih

³⁵ *Isto.*

³⁶ Milosav Milosavljević i Aleksandar L. Jugović, *Izvan granica društva: savremeno društvo i marginalne grupe*, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju/Izdavački centar (CIDD), 2009, str. 141 – 142.

³⁷ Eurostat, *European social statistics pocketbook – All social statistics on the EU in one publication*, 112/2013, 17 July 2013, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-17072013-BP/EN/3-17072013-BP-EN.PDF [13/02/2014.]

da nastavljaju sa obrazovanjem i poslije perioda obaveznog školovanja, postoji i određeni broj pojedinaca koje se isključe iz obrazovnog procesa prije ili neposredno posle dostizanja najnižeg nivoa obrazovanja (period obaveznog školovanja). To predstavlja veliki problem, jer oni teško mogu da nađu zaposlenje, što ih dovodi u povećan rizik od siromaštva. Kao razlozi ranog isključivanja iz obrazovnog procesa mogu se navesti: socijalno porijeklo, etnička pripadnost, neopravdano izostajanje iz škole, delinkvencija i sl. Sve ovo povlači za sobom isključivanje iz drugih segmenata društva: ekonomija, organizacija, kultura i sl. Socijalno porijeklo djece ne bi trebalo da bude prepreka za postizanje obrazovnih postignuća, to jest sticanje kvalifikacija koje se priznaju na tržištu rada. Ipak, još uvijek, rano napuštanje školovanja u vezi je sa socijalnim porijeklom nego s školskim uspehom.³⁸

Uprkos značajnim poboljšanjima u pogledu stope pismenosti na globalnom nivou³⁹, danas ima 781 milion odraslih i 126 miliona mladih koji ne znaju da pročitaju i napišu jednostavnu rečenicu. Od toga dvije trećine čine žene. Ovo dodatno otežava napore za smanjivanje siromaštva.⁴⁰ Ipak, u pogledu pismenosti, raste stopa pismenosti žena mlađe životne dobi - sve više su osposobljene i stiču vještine koje su im neophodne da učestvuju u svakodnevnom životu i da mogu da pronađu posao. U ukupnoj populaciji, tri petine mladih žena ne zna da čita i piše. Stopa pismenosti mladih žena je, još, uvijek izuzetno niska u nerazvijenim zemljama – ona je rezultat kontinuirane isključenosti

³⁸ Više vidjeti u: Entoni Gidens, *Poglavlje 16: Obrazovanje*; u: *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet, 2005.

³⁹ Program i pokret *Obrazovanje za sve (Education for All)* ima za cilj da se kroz osnovno obrazovanje iskorijeni nepismenost u svijetu, naročito nepismenost djevojčica i žena. Kako bi se to ostvarilo, podstiče se razvoj savremenih obrazovnih programa i metoda. Ovaj pokret djeluje na globalnom nivou, a usmjeren je na to da se osigura osnovno obrazovanje visokog kvaliteta za sve ljude. Njegove ciljeve prihvatilo je 164 vlada zemalja na Svetskom obrazovnom forumu održanom 2000. godine u Dakaru. Tom prilikom je identifikovano nekoliko ciljeva, čija realizacija je zamišljena do 2015. godine, uz saradnju vlada, razvojnih agencija, civilnog društva i privatnog sektora. UNESCO-u je povjeren mandat da koordinira ove subjekte, u saradnji sa UNDP, UNFPA, UNICEF i WB. Svoje aktivnosti UNESKO je usmjerio na pet osnovnih oblasti: politički dijalog, monitoring, zastupanja, mobilizacija sredstava i razvoj kapaciteta. Education for All Movement, <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-all/> [22/09/2014.] *Milenijumske ciljeve razvoja*, koje su sve zemlje članice Ujedinjenih nacija (191) prihvatile da provedu do 2015. godine, čini osam ciljeva: iskorijenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi, postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja, promovisanje jednakosti polova, smanjenje smrtnosti kod djece, poboljšanje zdravlja majki, borba protiv HIV/Side, malarije i drugih oboljenja, obezbjeđenje ekološke održivosti i stvaranje globalnog partnerstva za razvoj.

⁴⁰ International Literacy Day 2014, 05/09/2014, <http://www.uis.unesco.org/literacy/Pages/literacy-day-2014.aspx>, [17/09/2014.]

iz obrazovanja.⁴¹ Pismenost mladih se znatno brže povećava u ekonomski razvijenim zemljama. Rezultati istraživanja pokazuju da je s povećanjem stope pismenosti povezano smanjenje broja ljudi koji žive u siromaštvu, naročito među mladim ljudima. Rast BDP-a po glavi stanovnika u vezi je sa porastom stope pismenosti mladih, jer djeca u razvijenijim društvima imaju veću priliku da pohađaju školu.⁴²

⁴¹ Najniže stope pismenosti zabilježene su u podsaharskoj Africi i zapadnoj Aziji. U regionu južne i zapadne Azije nalazi se više od jedne polovine nepismenog stanovništva u svijetu (53%). Od ukupnog broja odraslih nepismenih stanovnika u svijetu, 24% živi u podsaharskoj Africi, 12% u istočnoj Aziji i Pacifiku, 6,6% u arapskim državama i 4,2% u Latinskoj Americi i na Karibima. Procjenjuje se da manje od 2% nepismene populacije u svijetu živi u preostalim regionima zajedno. Arapske države i južna i zapadna Azija su napravile najveći napredak u prethodne dvije decenije u pogledu povećanja pismenosti odraslih i omladine. U periodu između 1990. i 2012. godine, stopa pismenosti odraslih u arapskim državama je porasla sa 55% na 78%, a stopa pismenosti omladine sa 74% na 90%. U istom periodu, stopa pismenosti odraslih u južnoj i zapadnoj Aziji je porasla sa 47% na 63%, a stopa pismenosti mladih sa 60% na 80%. U manjoj mjeri, napredak je primjetan u svim regionima. UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS, ADULT AND YOUTH LITERACY, National, regional and global trends, 1985 – 2015, June 2013. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/literacy-statistics-trends-1985-2015.pdf> [23/09/2014.]

⁴² Od 1980. godine u Indoneziji je porasla stopa pismenosti mladih sa 85% na 99%, a što je u skladu sa značajnim povećanjem BDP-a po stanovniku. Rezultati istraživanja pokazuju se u svijet neće ostvariti cilj da do 2015. godine sva djeca pohađaju školu. Prema podacima Zavoda za statistiku UNESCO (UIS), skoro 58 miliona djece školskog uzrasta (obično između 6 i 11 godina) ne pohađa školu, a što ne predstavlja značajniji pomak u odnosu na 2007. godinu. Mnoga od njih neće (43% - 15 miliona djevojčica i 10 miliona dječaka), vjerovatno, nikada ući u učionicu, ako se ovakvi trendovi nastave. Nemogućnost da se ostvari napredak, uglavnom, je rezultat visokog rasta broja stanovnika u podsaharskoj Africi, gdje je trenutno ima više od 30 miliona djece koja ne pohađaju školu. Većina ove djece neće nikada poći u školu, a i ona koja pođu, u velikom su riziku od njenog napuštanja. Više od jedne trećine djece koja su u ovom regionu upisana u školu 2012. godine napustiće školu prije nego što stigne do posljednjeg razreda. UNESCO, Reaching out-of-school children, 26/06/2014, <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/reaching-oosc.aspx> [17/09/2014.] Najniže stope pismenosti zabilježene su u podsaharskoj Africi i zapadnoj Aziji. U regionu južne i zapadne Azije nalazi se više od jedne polovine nepismenog stanovništva u svijetu (53%). Od ukupnog broja odraslih nepismenih stanovnika u svijetu, 24% živi u podsaharskoj Africi, 12% u istočnoj Aziji i Pacifiku, 6,6% u arapskim državama i 4,2% u Latinskoj Americi i na Karibima. Procjenjuje se da manje od 2% nepismene populacije u svijetu živi u preostalim regionima zajedno. Arapske države i južna i zapadna Azija su napravile najveći napredak u prethodne dvije decenije u pogledu povećanja pismenosti odraslih i omladine. U periodu između 1990. i 2012. godine, stopa pismenosti odraslih u arapskim državama je porasla sa 55% na 78%, a stopa pismenosti omladine sa 74% na 90%. U istom periodu, stopa pismenosti odraslih u južnoj i zapadnoj Aziji je porasla sa 47% na 63%, a stopa pismenosti mladih sa 60% na 80%. U manjoj mjeri, napredak je primjetan u svim regionima. UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS, ADULT AND YOUTH LITERACY, National, regional and global trends, 1985 – 2015, June 2013. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/literacy-statistics-trends-1985-2015.pdf> [23/09/2014.]

Umjesto zaključka – učenje tokom cijelog života

Intenzivan razvoj znanja i savremenih tehnologija daje dinamiku razvoju društva, unosi promjene u sve njegove sfere – obrazovanje, zanimanja, obavljanje posla i sl. Stoga je neophodno da pratimo njihove promjene i usavršavanje, a to zahtijeva da neprestano usvajamo nova znanja i vještine, te da se znamo njima koristiti. Nova znanja i tehnologije nam omogućuju da se lakše orijentiramo u profesionalnom i svakodnevnom životu. Usvajanje novih znanja, ovladavanje vještinama – sticanje potrebnih kvalifikacija, najbolje se može ostvariti kroz obrazovni proces, ali, sada, transformisan u jedan širi koncept učenja koji se ne ograničava samo na institucionalne, fizičke i vremenske okvire. Dakle, od nas se zahtijeva da učimo tokom cijelog života u i van „fizičkog okruženja učionice“, kako to primjećuje Entoni Gidens, a to nam je omogućeno zahvaljujući savremenim informacionim tehnologijama (učenje preko interneta: on-line kursevi, učenje na daljinu, samostalno učenje i istraživanje, elektronski univerziteti i sl.). Širenjem znanja i interesovanja može se ostvariti cjelovit razvoj pojedinca (profesionalni, stručni, socijalni, psihološki i sl.), a što i jeste imperativ u savremenom društvu. Opremljeni novim i različitim znanjima i vještinama, ljudi predstavljaju značajan resurs i osnovu za razvoj društva.

Literatura

- Bebek, Sandra i Guste Santini. *Vodič za razumijevanje obrazovanja*. RIFIN d.o.o., Zagreb, 2012.
- Eurostat. *European social statistics pocketbook – All social statistics on the EU in one publication*, 112/2013, 17 July 2013, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-17072013-BP/EN/3-17072013-BP-EN.PDF [13/02/2014.]
- Europska komisija. *Prema društvu koje uči: poučavanje i učenje: bijeli dokument o obrazovanju*. Zagreb: EDUCA, 1996, str. 22 – 30. U: Marta Račić, *Modeli kompetencija za društvo znanja*, suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, pdf.
- General government expenditure on education, % of GDP V2.png, 3 April 2014, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:General_government_expenditure_on_education,_%25_of_GDP_V2.png [10/07/2014.]
- Glasnik - List Privredne komore Crne Gore. *Visoko obrazovanje uskladiti sa potrebama privrede*. Konferencija Ekonomija Crne Gore 2012 – Put do privrednog rasta, Broj 5, Godina HLVI, maj 2012.
- International Literacy Day 2014, 05/09/2014, <http://www.uis.unesco.org/literacy/>

- Pages/literacy-day-2014.aspx, [17/09/2014.]
- Kiss, Irena. *Financiranje obrazovanja u Europi i u Republici Hrvatskoj*. EKONOMIJA/ECONOMICS, 1/IX, str. 71. pdf., RIFIN, www.rifin.com.
- Loncar-Vickovic, S. i Z. Dolecek-Aiduk, *Ishodi ucenja – prirucnik za nastavnike*, Osijek: Sveucilište J. J. Strossmayera, 2009, str. 24 – 30. U: Račić, Marta. *Modeli kompetencija za društvo znanja*. suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 89 - 90. pdf.
- Lovaković, Ana. *Strategija fokusirana na regionalne ciljeve ekonomskog razvoja*. SETimes.com – The news and views of Southeast Europe, 03/10/2013, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2013/10/03/feature-02 [30/06/2014.]
- Milat, Andrea. *Obrazovanje u EU između tržišnog i javnog dobra*. Tekst je objavljen kao dio temata o EU *S onu stranu Schengena* u *Zarezu* br. 302, <http://www.slobodnifilozofski.com/2011/05/andrea-milat-obrazovanje-u-eu-izmeu.html> [10/07/2014.]
- Milosavljević, Milosav i Aleksandar L. Jugović. *Izvan granica društva: savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju/Izdavački centar (CIDD), 2009.
- Preporuka EU. 2006. *Recommendation 2006/962/EC of European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key competences for lifelong learning*. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm (16. srpnja 2013.) U: Račić, Marta. *Modeli kompetencija za društvo znanja*. suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, str. 88. pdf.
- Račić, Marta. *Modeli kompetencija za društvo znanja*. suvremene TEME, Centar za politološka istraživanja, Broj 1, Godina 6, 2013, Zagreb, pdf.
- Reinert, Erik. *Globalna ekonomija – kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*. Beograd: Čigoja štampa, 2006.
- Vilić, Dragana. *Savremeni društveni procesi i promjene: Posljedice i reakcije*. Banja Luka: Kasper, 2009.
- Slijepčević, Đoko i dr. *Nova ekonomija u uslovima globalizacije i informatičkog društva*. Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2008.
- Šijaković, Ivan. *Šarm srednje klase*. Beograd: Prometej, 1999.
- Šijaković, Ivan i Dragana Vilić. *Sociologija za ekonomiste*. Banja Luka: Ekonomski fakultet, 2013.
- UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS, ADULT AND YOUTH LITERACY, National, regional and global trends, 1985 – 2015, June 2013. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/literacy-statistics-trends-1985-2015.pdf> [23/09/2014.]
- UNESCO, Reaching out-of-school children, 26/06/2014, <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/reaching-oosc.aspx>, [17/09/2014.]
- Žitinski, Maja. *Obrazovanje je moralni pojam*. „Naše more“, 53 (3 – 4)/2006, pdf.